

Chapter-15

ग्रामीण भागातील महिलांचे आरोग्य

जाधव दिपक रमेश
संशोधक , अर्थशास्त्र विभाग

Email:deepakrajeadhav143@gmail.com

गोषवारा

ग्रामीण भागातील महिलांचे आरोग्य हा सामाजिक, आर्थिक आणि मानवी विकासाशी संबंधित अत्यंत महत्त्वाचा विषय आहे. ग्रामीण महिलांवर कुटुंबाची जबाबदारी, शेती कामे, घरगुती कामे आणि सामाजिक बंधने यांचा मोठा ताण असतो. त्यामुळे त्यांच्या आरोग्यावर अनेक प्रकारचे परिणाम दिसून येतात. ग्रामीण भागात पोषणाची कमतरता, रक्तक्षय, प्रसूतीदरम्यान होणारे धोके, स्वच्छतेचा अभाव आणि आरोग्य सेवांची कमी उपलब्धता या समस्या मोठ्या प्रमाणावर दिसतात. ग्रामीण महिलांचे आरोग्य हे केवळ वैयक्तिक बाब नसून संपूर्ण कुटुंबाच्या आणि समाजाच्या आरोग्याशी संबंधित आहे. महिलांचे आरोग्य चांगले असल्यास कुटुंबातील मुलांचे पोषण, संगोपन आणि शिक्षण सुधारते. या अध्यायामध्ये ग्रामीण महिलांच्या आरोग्याची सद्यस्थिती, त्यावर परिणाम करणारे सामाजिक व आर्थिक घटक, आरोग्य सेवांची उपलब्धता आणि महिलांच्या आरोग्य सुधारण्यासाठी आवश्यक उपाययोजना यांचे विश्लेषण केले आहे.

प्रमुख शब्द: ग्रामीण महिला, मातृ आरोग्य, पोषण, सार्वजनिक आरोग्य

प्रस्तावना

आरोग्य हे मानवाच्या सर्वांगीण विकासासाठी अत्यंत आवश्यक घटक आहे. आरोग्य म्हणजे केवळ रोग नसणे एवढेच नसून शारीरिक, मानसिक आणि सामाजिक दृष्ट्या निरोगी असणे होय. ग्रामीण भागातील महिलांच्या बाबतीत आरोग्याचा प्रश्न अधिक महत्त्वाचा ठरतो कारण त्या कुटुंब आणि समाजाच्या आरोग्य व्यवस्थेचा केंद्रबिंदू असतात. भारतामध्ये मोठ्या प्रमाणावर लोकसंख्या ग्रामीण भागात राहते. ग्रामीण महिलांची भूमिका शेती, पशुपालन, घरगुती कामे आणि मुलांच्या संगोपनात अत्यंत महत्त्वाची आहे. तथापि त्यांच्या आरोग्याकडे तुलनेने कमी लक्ष दिले जाते. ग्रामीण भागातील महिलांना पोषणाची कमतरता, रक्तक्षय, बालविवाह, वारंवार गर्भधारणा आणि आरोग्य सेवांचा अभाव यांसारख्या समस्या मोठ्या प्रमाणावर भेडसावत आहेत. सामाजिक परंपरा, आर्थिक मर्यादा आणि आरोग्याबद्दल कमी जागरूकता यांमुळे महिलांना योग्य आरोग्य सेवा मिळण्यात अडचणी निर्माण होतात.

या पार्श्वभूमीवर ग्रामीण महिलांच्या आरोग्याचा अभ्यास करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

उद्दिष्टे

१. ग्रामीण भागातील महिलांच्या आरोग्य स्थितीचा अभ्यास करणे.
२. ग्रामीण महिलांच्या आरोग्यावर परिणाम करणाऱ्या सामाजिक व आर्थिक घटकांचे विश्लेषण करणे.
३. ग्रामीण भागातील आरोग्य सेवांची उपलब्धता तपासणे.
४. ग्रामीण महिलांच्या आरोग्य सुधारण्यासाठी उपाय सुचवणे.

माहिती व संशोधन पद्धती

या अभ्यासासाठी प्रामुख्याने दुय्यम माहितीचा वापर करण्यात आला आहे. माहिती विविध अधिकृत अहवाल, संशोधन लेख, सरकारी प्रकाशने आणि पुस्तके यांमधून संकलित करण्यात आली आहे.

अभ्यासासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. उपलब्ध आकडेवारीचे विश्लेषण करून ग्रामीण महिलांच्या आरोग्य समस्यांचे स्वरूप समजून घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

ग्रामीण महिलांच्या आरोग्याची स्थिती

तक्ता १ : ग्रामीण महिलांमधील रक्तक्षयाचे प्रमाण

वर्षे	प्रमाण %
2011	55
2016	53
2021	57

स्रोत : राष्ट्रीय कुटुंब आरोग्य सर्वेक्षण

तक्ता २ : मातामृत्यू प्रमाण

वर्षे	मातामृत्यू प्रमाण
2010	212
2015	167
2020	103

स्रोत : आरोग्य व कुटुंब कल्याण मंत्रालय

तक्ता ३ : ग्रामीण भागातील आरोग्य सुविधा

सुविधा	उपलब्धता %
प्राथमिक आरोग्य केंद्र	70
उपकेंद्र	60
प्रसूती सेवा	55

तक्ता ४ : ग्रामीण महिलांमधील पोषण स्थिती

प्रकार	प्रमाण (%)
कमी वजन	23
रक्तक्षय	57
सामान्य पोषण	43

तक्ता ५ : प्रसूतीची जागा

जागा	प्रमाण (%)
शासकीय रुग्णालय	48
खासगी रुग्णालय	30
घरगुती प्रसूती	22

परिणाम व चर्चा

1) पोषण समस्या

ग्रामीण महिलांमध्ये संतुलित आहाराची कमतरता आढळते. यामुळे अशक्तपणा, रक्तक्षय आणि इतर आरोग्य समस्या निर्माण होतात.

1) मातृ आरोग्य समस्या

गर्भधारणेदरम्यान योग्य आरोग्य सेवा न मिळाल्यास प्रसूतीदरम्यान धोके निर्माण होतात.

2) आरोग्य सेवांची उपलब्धता

ग्रामीण भागात आरोग्य केंद्रांची संख्या अपुरी असल्यामुळे महिलांना वेळेवर उपचार मिळण्यात अडचणी येतात.

3) सामाजिक व आर्थिक घटक

गरीबी, शिक्षणाचा अभाव आणि सामाजिक परंपरा या कारणांमुळे महिलांच्या आरोग्यावर नकारात्मक परिणाम होतो.

उपाययोजना

१. ग्रामीण भागात आरोग्य सुविधा वाढवणे
२. महिलांमध्ये आरोग्य जागरूकता वाढवणे
३. पोषण कार्यक्रम प्रभावीपणे राबवणे
४. महिलांच्या शिक्षणाला प्रोत्साहन देणे
५. सुरक्षित प्रसूती सेवा उपलब्ध करणे

निष्कर्ष

ग्रामीण भागातील महिलांचे आरोग्य हा देशाच्या सामाजिक आणि आर्थिक विकासासाठी अत्यंत महत्त्वाचा विषय आहे. ग्रामीण महिलांना पोषणाची कमतरता, आरोग्य सुविधांचा अभाव आणि सामाजिक मर्यादा यांसारख्या समस्या भेडसावत आहेत.

शासन आणि समाजाने एकत्रित प्रयत्न केल्यास ग्रामीण महिलांचे आरोग्य सुधारण्यास मोठी मदत होऊ शकते.

संदर्भ

१. राष्ट्रीय कुटुंब आरोग्य सर्वेक्षण अहवाल
२. आरोग्य व कुटुंब कल्याण मंत्रालय वार्षिक अहवाल
३. जागतिक आरोग्य संघटना आरोग्य अहवाल
४. पार्क के. सामाजिक व प्रतिबंधात्मक वैद्यक
५. जागतिक बँक आरोग्य निर्देशक अहवाल
६. भारत सरकार आरोग्य सांख्यिकी अहवाल
७. ग्रामीण आरोग्य सांख्यिकी अहवाल
८. मातृ आरोग्य अभ्यास अहवाल
९. महिला व बाल विकास मंत्रालय अहवाल
१०. राष्ट्रीय पोषण अहवाल
११. लोकसंख्या आरोग्य अभ्यास
१२. ग्रामीण आरोग्य संशोधन अहवाल
१३. सार्वजनिक आरोग्य अभ्यास
१४. महिला आरोग्य अभ्यास अहवाल
१५. ग्रामीण विकास अहवाल
१६. आरोग्य व पोषण अभ्यास
१७. सामाजिक आरोग्य संशोधन
१८. आरोग्य सेवा उपलब्धता अहवाल
१९. ग्रामीण समाज आरोग्य अभ्यास
२०. महिला सक्षमीकरण अहवाल